
Jaltská konference a otázka sfér vlivu velmocí v poválečné Evropě

Ivan Štrup

Velká část českého a slovenského obyvatelstva stejně jako většina východní Evropy je přesvědčena, že tajnými dohodami hlavních vítězných velmocí uzavřenými na sklonku druhé světové války byla Evropa rozdělena na sféry vlivu jednotlivých velmocí a že celá oblast východní Evropy byla přiřčena Sovětskému svazu. Většinou se domnívají, že k těmto dohodám o rozdělení Evropy došlo na konferenci mezi Churchillem, Stalinem a Rooseveltem v Jaltě v únoru 1945.

Na základě nejspolehlivějších a nejpůvodnějších dostupných pramenů se pokusme prozkoumat, zda je tento názor oprávněný či nikoliv. Abychom si vytvořili spolehlivější představu pro posouzení dané otázky, musíme ji analyzovat v poněkud širším kontextu vývoje událostí před jaltskou konferencí a po ní a postojů velmocí k těmto událostem.

Otázka vlivu velmocí ve střední a východní Evropě a celkové uspořádání poměrů v tomto prostoru byly významnými faktory vztahů mezi velmocemi nejen v průběhu války, zejména v jejím závěru, ale i v letech těsně před vypuknutím války a v letech poválečných.

Studium předválečného období, ač by bylo velmi zajímavé a mohlo by osvětlit leccos z pozdějšího vývoje, by nás však přece jen zavedlo daleko od našeho hlavního tématu.

V roce 1941, útokem Německa na SSSR a útokem Japonska na USA a Anglii, nabyla konečné formy velká protifašistická koalice v čele s třemi spojeneckými velmocemi: Velkou Británií, SSSR a USA, které nesly hlavní břímě války proti Německu, Itálii a Japonsku a které se společně snažily vytvořit základní obrysy poválečného světa.

V prvním období společného boje, nejméně až do podzimu 1943, byly myslí nových spojenců a jejich vzájemná jednání téměř zcela vyplněny – jak se ani nelze divit – organizací a koordinací společného válečného úsilí proti fašistickým mocnostem, které dobývaly úspěchu za úspěchem. Byl to doslova boj o život, kdy se zdálo být příliš velkým luxusem podrobněji promýšlet to, co bude po vítězné válce.

Sovětský svaz v tomto období při několika příležitostech sdělil, že si přeje, aby jeho budoucí hranice s Polskem probíhaly na tzv. Curzonově linii. Od západních spojenců se mu však tehdy nedostalo ani kladné, ani záporné odpovědi a k žádným jednáním nedošlo.

V listopadu 1943 se konala první spojenecká třístranná konference v Teheránu. Jejím hlavním výsledkem byla ještě těsnější koordinace válečného úsilí a konkrétní dohoda o zřízení tzv. „druhé fronty“, tj. provedení angloamerické invaze do Francie.

Churchill v době před konferencí i na konferenci vyvíjel otevřeně i skrytě intenzivní úsilí v tom směru, aby invaze byla provedena na Balkán místo do Francie. Jeho hlavním motivem – i když nahlas nevyřčeným – přítom bylo zajistit, aby se angloamerické armády dostaly do střední a východní Evropy dřív než Rusové. Stalin protestoval a ani u Američanů nenašel Churchill dost pochopení. Američanům připadal úder do Francie po stránce vojensko-strategické výhodnější a přímější a politickým hlediskům přikládali v této fázi války malou váhu; snažili se je odsunout na pozdější dobu, pokud možno, až na konec války.

Na teheránské konferenci nedošlo k žádným zásadnějším politickým rozhodnutím týkajícím se poválečného období. Jen v Pamětech dr. Beneše se vyskytuje v poněkud

záhadné formě tvrzení, že na teheránské konferenci byla východní Evropa zahrnuta do sféry vlivu SSSR:

„Přitom [= tj. v Teheránu] bylo rozhodnuto o rozdělení válečných zón v Německu a ve střední Evropě mezi Západem a Východem. Polsko a Československo, Rumunsko, Maďarsko i Jugoslávie byly vsunuty do zóny sovětské. Nám to tehdy neoznámili ani oficiálně, ani neoficiálně. Dověděli jsme se o tom vlastně jen nepřímo, teprve až za slovenského povstání.“¹

Dále o této věci píše prezident Beneš ještě neurčitěji:

„Bylo to také na této konferenci v Teheráně, kde se ukázaly první snahy o stanovení vojenských – a tím i politických – sfér jak pro frontu východní, tak pro frontu západní. Oběma stranám bylo jasno, že musí proniknout do Německa; kde má být nebo bude hraniční čára těchto sfér zcela přesně určeno nebylo. Možno však předpokládat, že Sovětský svaz v každém případě naznačil už tehdy, že do své sféry počítá severovýchodní Německo, celé Polsko, Československo, Rumunsko a Maďarsko. Pravděpodobně ze strany britské a americké nebylo tu námitek vzhledem k tomu, že vpád do Francie měl být uskutečněn až na jaře příštího roku.“²

Benešova tvrzení jsou, jak je vidět, velmi opatrná a dost neurčitá. Používá výrazů jako: možno předpokládat – SSSR naznačil – pravděpodobně – nebylo sděleno ani oficiálně, ani neoficiálně...³ Zdržíme se prozatím dalšího hodnocení těchto Benešových prohlášení.

V říjnu 1944 přijel Churchill do Moskvy k jednání se Stalinem. Rozhovory se týkaly samozřejmě také válečných operací, avšak hlavním účelem Churchillovy cesty, jak to sám napsal v telegramu Rooseveltovi, v němž ho o připravované cestě předem informoval, byl poválečný osud Polska a způsob, jakým si Rusové počínali na území Polska, které již osvobodili. Přitom došlo i k velmi závažnému jednání o dalším osudu východní Evropy a Balkánu.

Churchill líčí ve svých pamětech velmi barvitě a podrobně klíčovou scénu svých jednání se Stalinem, kdy navrhl způsob rozdělení vlivu mocností (USA a Velké Británie) a Sovětského svazu v postupně osvobozovaných státech východní Evropy a Balkánu. Během doby, kdy tlumočník překládal Stalinovi Churchillovy návrhy na přechodné uspořádání (tj. až do voleb v jednotlivých státech), Churchill vzal kus papíru, na který načrtl následující dělení:⁴

Rumunsko

Rusko 90 %
Ostatní 10 %

Řecko

Velká Británie (v dohodě s USA) 90 %
Rusko 10 %

Jugoslávie

50 % – 50 %

Maďarsko

50 % – 50 %

Bulharsko

Rusko 75 %
Ostatní 25 %

Poté papír přisunul Stalinovi. Stalin udělal na papír tužkou znamení souhlasu a vrátil jej Churchillovi ještě dřív, než tlumočník domluvil. Papír zůstal ležet na stole a nastalo prý dlouhé, rozpačité ticho. Nato Churchill ironicky řekl: „*Měli bychom ten papír spálit, aby se později neřeklo, že jsme cynicky zacházeli s osudy národů.*“ Stalin odpověděl: „*To ne. Vy si nechte ten papír.*“

Churchill poté vysvětlil, že návrhy na dělbu vlivu by měly platit pouze po dobu tří měsíců od osvobození příslušné země, než se ujme vlády civilní moc. Hlavním účelem je zabránění případnému zmatku v týlu bojujících armád. Dohoda o dělbě vlivu nesmí být

překážkou k tomu, aby obyvatelstvo dané země mohlo samo co nejdřív rozhodnout ve svobodných volbách o svém dalším osudu.

Churchill a Stalin se shodli, že dohoda bude platná pouze pod podmínkou, že ji dodatečně schválí také Roosevelt.

Přes veliké Churchillovo naléhání se však Roosevelt vyslovil ve vleklé vzájemné korespondenci ostře proti myšlence vytváření jakýchkoli sfér vlivu nebo čehokoliv, co by mohlo takové uspořádání připomínat, a odmítl dohodu potvrdit. Tím dohoda padla. V každém případě však pozbyla definitivně platnosti pozdějším podpisem jaltských dohod, které stanovily zcela jiné uspořádání.

„Procentní dohoda“ měla tedy pouze jepičí trvání a malý vliv na skutečný vývoj událostí (nejvíc ovlivnila události v Řecku v listopadu a prosinci 1944). Pro náš rozbor je dohoda zajímavá především proto, že vyvrací Benešovy domněnky o stanovení sfér vlivu v Teheránu (kdyby byly sféry stanoveny v Teheránu, nemusel by Churchill o nich jednat v Moskvě v říjnu 1944, tedy téměř o rok později, přičemž se dohodnutá dělba značně liší od toho, co uvádí Beneš), a dále proto, že se ukázalo, jak silně negativní postoj má Roosevelt k dohodám tohoto typu.

O Polsku se Stalin s Churchillem v Moskvě nedohodil, přestože jednání o Polsku zabrala většinu času této několikadenní konference a k podrobným jednáním o složení polské vlády byla postupně přizvána řada polských politiků různého politického zaměření. Polsko zůstalo dál jablkem sváru a největší zatěžkávací zkouškou protihitlerovské aliance v posledních měsících válečného konfliktu.

Anglosaské mocnosti, zejména Churchill, který v této otázce byl iniciativnější než Roosevelt, se na základě různých známek sovětského postupu na osvobozených polských územích začaly obávat, že SSSR nebude chtít plnit dané sliby o nezávislosti Polska opakovaně poskytované i v době, kdy Rudá armáda stála před Varšavou.⁵ Churchill, jenž se se svým neúspěchem u Stalina v otázce Polska nesmířil, naléhal na rychlé svolání nové třístranné vrcholné konference. Přes řadu odkladů byla jeho snaha nakonec korunována úspěchem.

Dne 4. února 1945, v době, kdy se spojenecké armády probjovaly již na území Německa, kdy sovětská vojska stála na Odře a angloamerická vojska na Rýně, byla na Krymu, v Jaltě, zahájena další vrcholná konference mezi Churchillem, Rooseveltem a Stalinem. Dne 11. února byla konference ukončena a bylo vydáno závěrečné komuniké.

Na konferenci byly dohodnuty konečné vojenské operace proti Německu, bylo rozhodnuto o rozdělení Německa na čtyři okupační zóny, bylo dosaženo shody o vstupu SSSR do války proti Japonsku a o některých problémech Dálného východu. Byla projednávána otázka zřízení Organizace spojených národů, která ležela na srdci zejména Rooseveltovi, a bylo v ní dosaženo pokroku.

Nejvíce se však v Jaltě jednalo o otázce Polska. Churchill píše ve svých pamětech:

*„Polsko bylo prodiskutováno na ne méně než sedmi z celkového počtu osmi plenárních zasedání jaltské konference... Polsko bylo ve skutečnosti nejnaléhavějším důvodem svolání jaltské konference a, jak se později ukázalo, bylo první z velkých příčin, které vedly k rozbití velké aliance.“*⁶

Po velikém úsilí, kdy jednání o Polsku zabralo v Jaltě víc času než kterákoli jiná otázka, bylo na konferenci i o tomto trnitém problému dosaženo dohody, s níž byly spokojeny všechny strany. Podstata této dohody spočívala v tom, že Polsko odstoupí Sovětskému svazu území až do tzv. Curzonovy linie a že bude odškodněno na západě německým územím; dále že z tzv. lublinského výboru a dosavadní polské vlády v Londýně bude přibráním dalších politiků vytvořena nová polská vláda, v níž budou zastoupeny všechny hlavní politické směry a která bude dostatečně reprezentativní, aby ji mohl uznat jak SSSR, tak i USA a Velká Británie.

Byla vytvořena komise složená ze sovětského ministra zahraničí a z velvyslanců USA a Velké Británie v Moskvě (V. M. Molotov, A. Harriman, A. C. Kerr), která měla bdit nad vytvářením nové polské vlády a zaručit její reprezentativnost. Tato nová vláda měla

neprodleně provést svobodné volby. V jaltské dohodě⁷ se o tom praví v kapitole VI, která je celá věnována Polsku:

„Polská zatímní vláda národního sjednocení bude povinna provést co nejdříve svobodné, v ničem nerušené volby na základě všeobecného a tajného hlasování. Všechny demokratické a protinacistické strany musí mít právo účastnit se těchto voleb a navrhnout své kandidáty.“⁸

Navíc byla v Jaltě schválena tzv. Deklarace o osvobozené Evropě, která tvoří kapitolu V dohody. V Deklaraci se vyhláší, že podepsaní státníci „se navzájem dohodli provádět jednotnou politiku svých tří vlád v dočasně neustálené době v osvobozené Evropě“.

Mimo jiné se zde říká:

„Zavedení pořádku v Evropě a přebudování národního a hospodářského života se musí dít takovým způsobem, aby osvobozené národy mohly zničit poslední zbytky nacistu a fašismu a vytvořit demokratické zřízení podle svého. Zásadou Atlantické charty je, že každý národ má právo zvolit si formu vlády, pod jakou chce žít, a že musí být obnovená státní svrchovanost i samostatná vláda u všech národů, které byly zbaveny obého útočnými národy.“

Aby mohly upravit podmínky, v jakých mají osvobozené národy vykonávat řečená práva, budou naše tři vlády společně pomáhat národům ve všech těch osvobozených státech i těch státech seskupených kolem bývalé Ose, kde jsou podle jejich soudu takové okolnosti, že je zapotřebí: a) vytvořit podmínky vnitřního míru, b) provést neodkladná opatření, aby se pomohlo strádajícímu obyvatelstvu, c) vytvořit prozatímní vládu, v níž budou co nejvíce zastoupeny všechny demokratické síly obyvatelstva a která bude povinna vytvořit co nejdříve na základě svobodných voleb vládu podle vůle lidu i d) usnadnit takové volby, kde je potřeba.“

Naše tři vlády se budou radit s jinými sjednocenými národy i se zatímními a jinými evropskými vládami, kdykoli se bude jednat o otázkách, na kterých mají přímý zájem.“

Jakmile naše tři vlády usoudí, že poměry v některém evropském osvobozeném státu nebo státu patřícímu k bývalé Ose v Evropě toho vyžadují, budou se neprodleně radit vespolek o tom, jak třeba splnit společnou odpovědnost určenou v tomto Prohlášení.“⁹

Jaltské dohody tedy spočívají, jak je vidět, na zcela jiném principu, než je rozdělení sfér vlivu. Dalo by se říci, že vycházejí ze zcela opačného principu, totiž ze zásady společné odpovědnosti všech tří velmocí za všechna osvobozená území v Evropě.

Jaltské dohody nezůstávají, pokud jde o východní Evropu, pouze u vyhlášení obecných zásad, ale obsahují i řadu zcela konkrétních opatření.¹⁰

Jaltská konference skončila k plné spokojenosti účastníků a ve všeobecné euforii. Churchill o tom píše ve svých pamětech:

„Loučili jsme se na Krymu nejenom jako spojenci, ale jako přátelé stojící tváří v tvář stále ještě mocnému nepříteli.“¹¹

Roosevelt ve své zprávě Kongresu po návratu z Jalty prohlásil:

„Nikdy předtím nebyli hlavní spojenci více jednotni – nikoli pouze ve svých válečných cílech, ale i ve svých cílech v míru...“

A o východní Evropě ve své zprávě řekl:

„Došlo k některým případům politického zmatku a neklidu v těchto osvobozených územích – jako např. v Řecku, v Polsku, v Jugoslávii a na jiných místech. Ještě horší však bylo, že se v některých z těchto oblastí začaly vyvíjet nejasně definované »sféry vlivu«, které byly neslučitelné se zásadou mezinárodní spolupráce...“

Jsem přesvědčen, že dohoda o Polsku je za daných okolností nejnadějnější možnou dohodou pro zabezpečení svobodného, nezávislého a prosperujícího polského státu.“¹²

Jak je tomu s tajností jaltských dohod, případně s otázkou tajných dodatků k dohodám? Text dohod byl uveřejněn hned po skončení konference. Jak účastníci konference, tak historikové se shodují – i nyní – v tom, že v Jaltě byla uzavřena jen jedna tajná dohoda, a to dohoda o vstupu SSSR do války proti Japonsku tři měsíce po porážce Německa a o otázkách s tím souvisejících. I tato dohoda byla však po několika měsících zveřejněna.

Ve světle těchto zjištění je tedy zřejmě třeba mít za to, že v Jaltě nedošlo k žádným tajným dohodám o východní Evropě ani k tajným dohodám o rozdělení sfér vlivu. Takové dohody by mimoto byly v přímém rozporu s uveřejněnými texty. Bylo by též velmi nesnadné předpokládat, že by Roosevelt pouhých několik dnů po podpisu některých dohod o stanovení sfér vlivu pronesl v Kongresu prohlášení tak silně odsuzující princip sfér vlivu, jak je citováno výše.

Provedení důkazu v této věci je však obtížné. Jak je známo, obecně platí pravidlo, že zatímco se poměrně snadno může podařit dokázat existenci nějaké věci, je naproti tomu formální důkaz o neexistenci určité věci nebo jevu často nemožný. V našem případě je situace ještě komplikována eventualitou, že nemuselo jít nezbytně o dohodu písemnou, neboť ujednání mohlo být i ústní. Za daných okolností můžeme tedy rozumnou míru jistoty v posuzované otázce získat především podrobným zkoumáním vývoje událostí po Jaltě a toho, jak na ně hlavní účastníci reagovali. Kdyby tajné dohody existovaly, muselo by se to projevit v následném chování hlavních účastníků. Proto věnujeme v tomto rozboru vývoji po Jaltě tolik místa.

V několika měsících následujících po jaltské konferenci došlo k rychlému proniknutí sovětských a angloamerických armád do srdce Německa a k jeho kapitulaci dne 8. května 1945. Zároveň byly tyto měsíce obdobím stále se zhoršujících vztahů mezi třemi hlavními spojenci. Narůstající nedorozumění a spory se týkaly především východní Evropy, zejména Polska.

Již 8. března 1945, tedy necelý měsíc po skončení jaltské konference, poslal Churchill dlouhý, čtyřstránkový telegram Rooseveltovi, věnovaný východní Evropě:

„Jsem si jist, že jste stejně zneklidněn jako já nedávnými událostmi v Rumunsku. Rusům se tam podařilo násilím a falšit nastolit vládu komunistické menšiny...

Stalin nyní sleduje v obou balkánských černomořských zemích [tj. v Rumunsku a Bulharsku] kurs, který je v absolutním protikladu ke všem demokratickým zásadám. Od doby anglo-ruských říjnových rozhovorů v Moskvě se Stalin podepsal pod jaltské principy¹³, které jsou nepochybně v Rumunsku pošlapávány...

Zprávy z Moskvy o Polsku jsou rovněž velice neutěšené... Důsledkem toho všeho je, že nezjednáme-li neprodlenou nápravu hned nyní, bude brzy světu zřejmé, že Vy a já jsme se přiložením svých podpisů na krymské dohody upsali pod falešné uspořádání [fraudulent prospectus].“¹⁴

Dne 11. března 1945 Roosevelt odpovídá Churchillovi:

„Váš 905. Vaše úvahy ohledně Rumunska a polské otázky uvedené ve Vašem 905 z 8. března mi pochopitelně leží velice na mysli a sdílím Vaše obavy z tohoto vývoje. Jsem plně odhodlán, stejně jako vím, že jste i Vy, nepřipustit, aby nám dobrá rozhodnutí, která jsme učinili na Krymu, vyklouzla z rukou a určitě udělám všechno, co je v mé moci, abych přiměl Stalina k jejich čestnému splnění...“¹⁵

Dne 27. března 1945 telegrafuje Churchill Rooseveltovi:

„Jsem nanejvýš znepokojen zhoršením ruského postoje od Jalty... Jak jistě víte, v případě, že se nám nepodaří dosáhnout uspokojivého řešení, pokud jde o Polsko, a budeme tak fakticky Ruskem podvedeni, jsme Eden [ministr zahraničních věcí Velké Británie] i já zavázáni podat o této skutečnosti otevřeně zprávu v Dolní sněmovně. Tam jsem poradil kritikům jaltských dohod, aby důvěřovali Stalinovi. Budeme-li muset udělat prohlášení o faktech ve sněmovně, celý svět z toho vyvodí důsledek, že tato rada byla chybná...

Určitě nesmíme být vmanévrováni do situace, kdy bychom se stali spoluviníky na nuncení ruské verze demokracie Polska a kdoví jak velké části východní Evropy...

Jsem však přesvědčen, že nemá smyslu dohadovat se o tom všem dále s Molotovem. Nebyl by z toho důvodu teď vhodný okamžik, abychom my dva poslali poselství o Polsku Stalinovi? Pošlu Vám náš hrubý návrh ve svém bezprostředně následujícím telegramu. Doufám, že budete moci souhlasit.

Nevidím nic jiného, co by mohlo vést k dobrým výsledkům. Budeme-li odmítnuti [rebuffed], bude to velmi ponurým znamením, spolu s jinými ruskými činy v rozporu

s duchem Jalty jako např. Molotovovo neomalené zpochybňování našeho slova v případě Crossword, neuspokojivý postup, pokud jde o naše osvobozené německé vězně, státní převrat v Rumunsku, ruské odmítnutí se řídit Deklarací o osvobozené Evropě a blokování všeho pokroku v Evropské poradní komisi."¹⁶

Oba západní státníci poslali Stalinovi telegramy o Polsku, které si vzájemně odsouhlasili a které se nesly ve stejném duchu: protest proti násilné sovětizaci Polska a východní Evropy a výzva k dodržování jaltských dohod, neboť jedině na základě přesného plnění těchto dohod lze udržet spolupráci tří velmocí při budování míru.¹⁷

Roosevelt byl velmi spokojen se svou celkovou shodou s Churchillem ve věci východní Evropy, i když se čas od času mezi nimi projevovaly některé rozpory v taktice. Dne 31. 3. 1945 mu psal: „*Děkuji Vám za Váš 928 z 30. března ve věci mého navrhovaného poselství Stalinovi. Jsem velmi potěšen, že se tak podstatně shodujeme.*“¹⁸

Několik dnů po odeslání těchto telegramů o Polsku Stalinovi Roosevelt zemřel.

Uvedené telegramy, jakož i další korespondence (zhruba polovina velmi bohaté korespondence mezi Churchillem a Rooseveltem se v období od Jalty až do Rooseveltovy smrti týká východní Evropy, zejména Polska, což ukazuje, jakou důležitost oba těmto věcem připisovali) nám z hlediska zkoumané otázky říká poměrně nedvojsmyslně jednu věc: neexistuje způsob, jak vysvětlit tuto důvěrnou korespondenci mezi oběma západními státníci a tvrzení v této korespondenci obsažená, kdybychom předpokládali, že oba pouhých několik týdnů předtím uzavřeli se Stalinem tajnou dohodu o sférách vlivu a poskytli mu volnou ruku ve východní Evropě.

Pojaltské období charakterizoval Churchill později ve svých pamětech takto:

*„Dva měsíce, které uplynuly od té doby [od jaltské konference], byly svědky obrovských změn... Celý vztah Ruska se západními spojenci byl v pohybu. Žádná otázka týkající se budoucnosti nebyla mezi námi dořešena. Dohody a dorozumění z Jalty byly již nyní porušeny nebo smeteny ze stolu triumfujícím Kremlem. Nová nebezpečí, patrně stejně strašlivá jako ta, která jsme překonali, visela ve vzduchu a výhrůžně zírala na zmučený svět.“*¹⁹

A o svých pocitech při vítězství v Evropě píše:

*„Tak se vyvrcholení zdánlivě nezměrného úspěchu stalo pro mě nesmírně nešťastným obdobím. Pohyboval jsem se mezi jásajícími zástupy nebo seděl u stolu pokrytého blahopřáními a požeňáními ze všech částí Velké aliance s rozbolavěným srdcem a myslí tísněnou předtuchami.“*²⁰

Vraťme se však do období po Rooseveltově smrti, kdy nastoupil do prezidentské funkce Harry Truman. Toto období popisuje Churchill ve svých pamětech v kapitole, kterou nazval „Deadly Hiatus“ (Smrtný přerыв).²¹ Truman, jinak hodnocený Churchillem velmi vysoko, se teprve seznamoval s novou funkcí a nemohl vystupovat a jednat s dostatečnou jistotou a pevností. Tím došlo – podle Churchilla – k osudnému zmaření mnoha příležitostí v posledních týdnech války a ke ztrátě mnoha věcí a hodnot, o nichž si myslí, že by je spolu s Rooseveltem vybojoval.

Churchill se v těchto týdnech soustřeďoval na to, aby západní armády postoupily co nejdál na východ, aby obsadily, pokud možno, Berlín, Prahu i Vídeň – což považoval vojensky za uskutečnitelné – a aby pak neustupovaly do předem dohodnutých okupačních zón v Německu, dokud nebude provedeno tvrdé jednání s Ruskem („show-down with Russia“) a vynuceno všeobecné respektování dohod. V tomto smyslu vyvíjel silný tlak na Trumana i na Eisenhowera.

Truman o tom píše ve svých pamětech:

„Churchill měl obavy z ruských úmyslů a chtěl mít všechno území, které můžeme dobýt, pro účely vyjednávání po válce. Tvrdil, že toto všechno je součástí široké strategie a nemůže to být vynecháno z našich válečných plánů. Pro něho nebyla otázka Berlína pouze vojenskou otázkou, ale otázkou státnickou, jejíž rozhodnutí přísluší hlavám vlád...“

23. dubna dostalo naše velvyslanectví v Londýně nótu od britského zahraničního ministerstva, ve které Eden vyslovil názor, že by bylo politicky velice žádoucí, aby Praha

byla osvobozena americkými vojsky... 30. dubna mi poslal poselství o této věci Churchill. Tvrdil, že osvobození Prahy a tak velké části Československa, jak jen bude možné [americkou armádou], by mohlo ovlivnit poválečnou situaci v této zemi a možná i v sousedních zemích."²²

Truman dal Churchillovu žádost k přezkoumání svým generálům, aniž se pokusil výsledek nějak ovlivnit a pak poslal Churchillovi negativní odpověď generálů, zejména Eisenhowera, jenž se odvolal na své strategické dohody s ruským velením o postupu armád při závěrečných operacích. Churchill nikdy nemohl Eisenhowerovi zapomenout, že takové dohody uzavřel bez vědomí vlád a hlav států; Trumanovi pak vyčítá, že nechal generálům tak volnou ruku.

Eisenhower popisuje ve svých pamětech²³ na několika místech pohnutky, které ho vedly k navázání jednání se sovětským generálním štábem ve věci nadcházejícího setkání sovětských a západních armád. Píše o tom, jak je obtížné zajistit, aby vzájemně se přibližující přátelské armády se včas poznaly a nezahájily na sebe palbu. Vzpomíná, jak mu stále tanuly na mysli případy, kdy se v roce 1939 blížící se německé a sovětské armády v Polsku nepoznaly a omylem spolu zahájily na několika místech boj. V rychle se měnící bojové situaci při rychlém postupu často ani velitel divize neví, kde má všechny své jednotky a kam až došly. A je zcela vyloučené, aby si obě spojenecké strany vzájemně podávaly průběžně zcela aktuální a přesný přehled o stavu fronty.

Eisenhower považoval za svou absolutní povinnost zaručit, aby nedošlo k bojovým střetům mezi angloamerickými a sovětskými vojsky a za jedinou spolehlivou možnost považoval setkání na předem vymezených geografických liniích. V posledních týdnech války proto jednal se sovětským vrchním velením a dohodl linie zastavení vojsk zhruba na čáře dané tokem Labe a československou hranicí. Považoval tuto záležitost za vojenskou věc, k jejímuž projednání je plně kompetentní.

V důsledku rychlejšího postupu Američanů, než se původně čekalo, dohodl Eisenhower se sovětským velením dodatečně změnu linie a postoupení armády generála Pattona až na čáru Karlovy Vary – Plzeň – České Budějovice. Když vypuklo Pražské povstání, navrhl novou změnu linie a její posun až k Vltavě s tím, že by Prahu osvobodil hned v první den povstání. Tuto nabídku ruský generální štáb (maršál Antonov) energicky odmítl a nepřistoupil již na žádnou změnu. Eisenhower, ač nerad, se rozhodl dohodu jednostranně neporušovat. Dobře věděl, že po politické stránce neexistují žádná omezení pro postup jeho armád. Byl o tom podrobně informován Churchillem a jistě i jinými politiky. Churchill píše v pamětech:

*„Byli jsme všichni srozuměni [v Jaltě], že dohodnuté okupační zóny nesmí být zabránou pro operační pohyby armád. Berlín, Praha i Vídeň mohou být dobyty kýmkoli, kdo tam dojde první.“*²⁴

Rovněž píše, že v tomto smyslu poslal včas telegram Eisenhowerovi. Je tedy nutné uzavřít, že čára, na niž došly jednotlivé armády, vyplynula pouze z vývoje vojensko-strategické situace a z dohod vojenských velitelů.

Těsně po skončení druhé světové války v Evropě se sešla postupimská konference za účasti Stalina, Trumana a Churchilla, který byl uprostřed konference vystřídán Attleem. Tato konference nebyla příliš úspěšná. Podařilo se sice vyřešit otázky spojené s ukončením války, nikoli však otázky spojené s budováním míru. Truman píše v pamětech:

„K nejtrpčí debatě na celé konferenci došlo, když Stalin chtěl, abychom uznali loutkové vlády, které dosadil v satelitních státech obsazených ruskými armádami...“

*Ačkoliv nám velmi záleželo na tom, aby Rusko vstoupilo do války proti Japonsku, zkušenost, kterou jsem nyní učinil v Postupimí, mě přiměla k rozhodnutí, že nedovolím, aby Rusové dostali jakýkoli podíl na kontrole Japonska. Naše zkušenost s nimi v Německu, Bulharsku, Rumunsku, Maďarsku a Polsku²⁵ byla taková, že jsem se rozhodl nepodstupovat žádné riziko v nějakém společném uspořádání s Rusy. Když jsem promýšlel situaci během své cesty domů, rozhodl jsem se, že po vítězství nad Japonskem svěřím úplné velení generálu MacArthurovi. Nebudeme v Japonsku trpět ruskými taktikami.“*²⁶

Z ničeho, co píše Truman ve svých pamětech, není patrné, že by věděl o nějakých tajných dohodách o sférách vlivu z Jalty – nebo se dokonce takovými dohodami řídil –, ačkoliv jeho nástup do funkce relativně těsně časově navazoval na jaltskou konferenci. Citované úryvky z jeho pamětí jsou naopak v dost ostrém rozporu s takovou hypotézou.

Naše podrobné zkoumání tedy zatím nevedlo k odhalení žádné stopy po nějakých dohodách o sférách vlivu (kromě moskevských dohod Churchill–Stalin z října 1944, které však nenabývaly platnosti a kromě toho obsahovaly zcela jiné uspořádání, než jaké po válce skutečně nastalo). Přesto se objevují dost významní kritici, kteří velmi ostře kritizují Churchilla a Roosevelta, že postupovali velice chybně, že vydali východní Evropu do rukou Sovětů atd. Mezi nejvýznamnější z nich patří bezesporu generál de Gaulle, který je ovšem znám svou tradiční nedůvěrou k Angloameričanům a mimoto byl hluboce uražen tím, že Francie nebyla pozvána na jaltskou a postupimskou konferenci jako čtvrtá velmoc. Ve svých válečných pamětech napsal:

„Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko..., jich se týkala Deklarace,²⁷ která proklamovala právo národů rozhodovat o svém osudu, nastolení demokracie, svobodu voleb, na jejichž základě měly být ustanoveny vlády, avšak ponechávala neurčitost, pokud jde o praktická opatření, která by měla být aplikována, což prakticky znamenalo nechat sovětskou okupační moc [les occupants soviétiques] postupovat tak, jak sama uzná za vhodné...

Pokud šlo o Polsko, nebylo možné mít pochybnosti, jaký druh vlády obdrží Polsko... Titova diktatura byla fakticky uznána bez podmínek. Tak bylo Stalinovi poskytnuto všechno, co žádal, pokud jde o Varšavu a Bělehrad. Proto a pouze proto nebyla Francie pozvána – a právem! –, aby se na tom spolupodílela.“²⁸

A dále uvádí:

„Neschvalovali jsme osud arbitrárně vnucený nejenom Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku, které se připojily k Německu, ale také Polsku a Jugoslávii, které byly našimi spojenci.“²⁹

O postupimské konferenci de Gaulle říká:

„Jakmile bylo vydáno komuniké o výsledku konference, bylo nám zřejmé, že skončila neúspěchem a rozčarováním [ar une sorte de débandade]... Diskuse byly již zbytečné. Protože fakta byla dokonána. Obrovský kus Evropy, který jaltské dohody předem vydaly Sovětům, se již nacházel v jejich rukou... Lítost, kterou nad tím teď pocívali Angličané a Američané, byla již úplně marná... Přes poklady smířlivosti [trésors de conciliation] poskytované Trumanem a přes vehementní protesty Churchillovy nepřistoupil generalissimus Stalin na žádný smír.“³⁰

Pasáže de Gaullových pamětí, v nichž kritizuje „vydání“ východní Evropy Rusům, jsou, jak vidíme, velmi ostře formulovány. Když je však blíže analyzujeme, vidíme, že na žádném místě se nevyskytuje tvrzení, že by byly uzavřeny nějaké dohody, kterými by byla tato část Evropy „vydána“ SSSR. Naopak sám mluví o Deklaraci o osvobození Evropy. Podstatou jeho obviňování jsou výtky, že Deklarace zůstala neurčitá, že nebyly dojednány podrobnosti a že celkově Angloameričanům na osudu východní Evropy příliš nezáleželo.

Taková tvrzení nejsou však v souladu s fakty, jak jsme je právě poznali. Nejsou v souladu s významem, jaký měla polská otázka na jaltské konferenci, a s dobou, která jí tam byla věnována. Nejsou v souladu s tím, jak ohromný podíl měly otázky Polska a východní Evropy ve vzájemné korespondenci šéfů vlád Velké trojky (včetně projednávání aplikace dohod do nejmenších podrobností: jména předsedů prozatímních vlád a členů vlád, procentní podíly jednotlivých politických stran a seskupení apod.). Ve skutečnosti věnoval Churchill v posledních měsících války – jak plyne z jeho pamětí – otázce poválečných vztahů se Sovětským svazem, která byla koncentrována především na problémy poválečného uspořádání východní Evropy, víc pozornosti než konečné porážce Německa, která se zdála tehdy již zajištěna.

Při hodnocení de Gaullových výroků si musíme být též vědomi, že de Gaulle byl velmi špatně informován. Angličané a Američané mu nedůvěřovali do té míry, že mu

nesdělili předem ani datum připravované invaze do Francie. Když Churchill jednal v roce 1945 v Paříži s de Gaullem, žasnul, jak jsou Francouzi izolováni a celkově velmi špatně informováni.³¹

Jedním z nejvýznamnějších kritiků západních státníků (zejména Roosevelta), pokud jde o jejich postup ve věci východní Evropy, je též George Kennan,³² známý diplomat a teoretik, který byl po celá desetiletí v centru tvorby americké zahraniční politiky. Kritizuje Roosevelta za neodpuštělnou a dětskou naivitu v názorech na povahu sovětského zřízení a na celkové cíle SSSR. Jako de Gaulle kritizuje i on naivitu, neurčitost a marnost jaltské Deklarace o osvobozené Evropě. Píše však:

„Podepsání Deklarace bylo ovšem marným činem, činem, kterého by jistě bylo bývalo lépe se vyvarovat... Tvrdit však, jako se to často dělalo v politických debatách ve Spojených státech, že to byla tato Deklarace, která vydala příslušné národy do sovětských rukou, je naprosto chybné. Tyto národy v té době z větší části upadly do komunistických rukou nebo by byly tak jako tak upadly později v důsledku vojenských operací, i kdyby tato Deklarace nebyla nikdy podepsána, a Moskvu by ani ve snu nenapadlo, aby je pustila, když už je měla pod kontrolou, pouze z důvodů nedostatku souhlasu Spojenců. Byl to vývoj vojenských operací..., který vydal východní Evropu do Stalinových rukou. A jediný představitelný způsob, jak by tomu byly mohly západní vlády zabránit, by bylo buď ukončit válku na nějakém jiném základě, než jakým byl požadavek bezpodmínečné kapitulace..., nebo vytvořit úspěšnou druhou frontu v Evropě k daleko dřívějšímu datu, a tak zajistit, aby se sovětské a spojenecké armády setkaly dále na východě, než jak k tomu opravdu došlo.“³³

Dospíváme ke konci našeho rozboru. Provedli jsme prozkoumání ne sice rozsáhlého, zato však vysoce reprezentativního souboru pramenů. Myslím, že jejich prostudování a vyhodnocení opravňuje dát zápornou odpověď na sledovanou otázku: k žádným dohodám o rozdělení sfér vlivu mezi velmocemi a vydání východní Evropy do sféry SSSR nedošlo. Skutečnost byla naopak opačná: byla dohodnuta Deklarace o osvobozené Evropě stanovící společnou odpovědnost tří velmocí za všechna osvobozená území, ať na východě či na západě; západní státníci dali na konferenci i po ní mnohokrát najevo, jak veliký význam připsují jejímu přesnému dodržování a že na jejím dodržení závisí budoucnost poválečné spolupráce mezi třemi vítěznými mocnostmi.

Shrme důvody, které vedou k výše uvedeným závěrům:

1) Dodnes se neobjevila žádná stopa po tajných dohodách o dělbě sfér vlivu v Evropě. Po tak dlouhé době bývá většinou obsah i těch nejdůvěrnějších dohod dávno znám.

2) Churchill a Roosevelt, kteří patřili k hlavním aktérům konference, se o takových dohodách nikde nezmiňují ani slovem (přesto, že o svých dohodách se Stalinem o „procentní dělbě“ z října 1944 mluví Churchill zcela otevřeně), a to ani v pamětech, ani v přísně tajné korespondenci mezi sebou z tehdejší doby.

3) Roosevelt opakovaně projevil tak nekompromisní odpor k myšlence sfér vlivu – a to jak před Jaltou v telegramech Churchillovi, kde odmítl jeho dohodu se Stalinem, tak po Jaltě ve zprávě Kongresu i jinde –, že to prakticky vylučuje možnost, že by mohl v Jaltě dohody tohoto typu uzavřít.

4) Tajné dohody by byly v rozporu, byly by dokonce naprostým opakem toho, co je jednoznačně a opakovaně řečeno v publikovaném textu dohod. Šlo by tedy přímo o podvod dost hrubého zrna, jenž není příliš pravděpodobný.

5) Nejprůkaznější skutečností je vývoj po konferenci. Nic v pozdějším chování účastníků konference nenasvědčuje, že by byla taková dohoda uzavřena, naopak jejich chování by bylo s takovou hypotetickou dohodou v úplném rozporu. Churchill i Roosevelt sledují pokračující „sovětizaci“ s velikými obavami, protestují, vidí v ní porušení jaltských dohod a známku toho, že byli Stalinem v Jaltě podvedeni. Váží na dodržování jaltských dohod osud celé další poválečné spolupráce mezi vítěznými velmocemi.

6) Tvzení těch, kteří se domnívají nebo naznačují, že došlo k dohodě o sférách vlivu

(zejména Beneš a de Gaulle), jsou mlhavá, neurčitá, neuvádějí na svou podporu žádná fakta nebo prameny, které by bylo možné kriticky přezkoumat a hodnotit, ale naopak jsou v rozporu s jinými doloženými fakty.

7) SSSR považoval vždy za naprosto samozřejmé, že žádné dohody o sférách vlivu nebyly s USA a Anglií uzavřeny. Proto jsme též sovětská stanoviska ani prameny podrobněji nerozbírali. Situaci v tomto směru komplikovala též skutečnost, že ani Stalin, ani Molotov, ani žádný jiný významný sovětský účastník konference nenapsali paměti.

8) V očích západních velmocí je postupně uplatnění výlučného sovětského vlivu ve východní Evropě nepochybným porušením jaltských dohod a zároveň prvotní a hlavní příčinou vzniku studené války. A protože „horkou válku“, která by jediné mohla situaci napravit, nikdo nechtěl, přetrvával tento faktický stav nesmírně dlouho a navenek vyvolával někdy klamně zdání dohodnutých sfér vlivu.

Srpen 1981

1 Beneš, E.: Paměti. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství. Orbis, Praha 1947, s. 375 (poznámka pod čarou).

2 Tamtéž, s. 376.

3 Přesto Beneš ani po teheránské konferenci nepochyboval (alespoň dle textu svých Pamětí), že Československo bude samostatným, nezávislým státem. Odvolával se přitom na četné sliby Stalinovy i ostatních vedoucích představitelů SSSR. Z Moskvy, kde 12. 12. 1943 podepsal čs.-sovětskou smlouvu, telegrafoval čs. vládě do Londýna: „Diskuse byly vedeny hlavně s Kalininem, Stalinem, Molotovem a Vorošilovem... V celém jednání zde nebylo jediné pfléžitosti, kde by naši partneři nezdůraznili, když to bylo vhodné, že naše vnitřní věci se jich netýkají a že nebudou v nich zakročovat.“ – Tamtéž, s. 397.

4 Churchill, W. S.: The Second World War (Druhá světová válka), I.–VI. Cassel & Co, London 1948–1954. Sv. VI., s. 198.

5 V srpnu 1944 navštívil Mikolajczyk, předseda londýnské polské vlády v exilu, Sovětský svaz a měl dlouhá jednání se Stalinem a Molotovem. Churchill poslal Rooseveltovi telegram se zprávou o průběhu těchto jednání, v níž se mimo jiné praví: „Jak Stalin, tak Molotov projevovali zřetelné přátelství. Stalin odpověděl (Mikolajczykovi) na otázku, kterou jsem ho žádal, aby položil, kategorickým ujištěním, že nemá vůbec v úmyslu zavádět komunismus v Polsku. Zdůraznil nutnost spojeneckého svazku mezi Polskem a SSSR, avšak řekl, že Poláci musí mít svazky i se Západem a spojenecké smlouvy s Velkou Británií, Spojenými státy a Francií... Mikolajczyk řekl Stalinovi, že jeden německý důstojník zajatý v Normandii prohlásil, že Německo bude po válce komunistické. Na to Stalin odpověděl, že »komunismus není pro Německo o nic vhodnější než sedlo pro krávu«. To Poláci překvapilo a potěšilo. – Telegram č. 751 z 11. 8. 1944, Dokument č. 413. In: Loewenheim, F. L., Langley, H. D., Jonas, M.: Roosevelt and Churchill. Their secret wartime correspondence (Roosevelt a Churchill. Jejich tajná válečná korespondence). Dutton & Co, New York 1975.

6 Churchill, W. S.: cit. dílo, sv. VI., s. 319–320.

7 Jaltská dohoda má oficiální název Prohlášení prezidenta Spojených států, předsedy Rady lidových komisářů Svazu sovětských socialistických republik a ministerského předsedy Velké Británie.

8 Krymská konference. Ministerstvo informací, Orbis, Praha 1965, s. 12. (Publikace obsahuje plný text jaltské dohody.)

9 Tamtéž, s. 10–11.

10 Jako příklad lze uvést již zmíněnou třístrannou komisi, která měla vybrat členy polské prozatímní vlády. Pokud jde o Jugoslávii, obsahuje např. jaltská dohoda společné doporučení tří velmocí Titovi a Subašičovi (předsedovi jugoslávské vlády v exilu), aby se shodli na vytvoření společné vlády a aby Titovo národní shromáždění „Avnoj“ bylo rozšířeno o členy poslední jugoslávské skupštiny, kteří se nekompromitovali spoluprací s nepřitelem apod.

11 Churchill, W. S.: cit. dílo, sv. VI.

12 Howe, Q.: Ashes of Victory (Popel vítězství). New York 1972, s. 331–332.

13 Churchill naráží na své „procentní“ dohody se Stalinem z října 1944 a dává jasně najevo, že tyto dohody padly podepsáním jaltských principů (pokud nebyly anulovány již dřív v důsledku Rooseveltova nesouhlasu).

14 Telegram č. 905, Dokument č. 510. In: Loewenheim, F. L., Langley, H. D., Jonas, M.: cit. dílo, s. 660–665. – Válečná korespondence mezi Churchilllem a Rooseveltem byla vysoce důvěrná a byla odtajněna a publikována až v sedmdesátých letech. Mnohé z telegramů však citoval již z 20 let dřív Churchill ve svých pamětech.

15 Telegram č. 714, Dokument č. 513. In: tamtéž, s. 668.

16 Telegram č. 925, Dokument č. 528. In: tamtéž, s. 684–686.

17 Závěr Churchillova telegramu Stalinovi je téměř patetický: „Budou-li naše snahy dosáhnout shody o Polsku odsouzeny k neúspěchu, budu nucen přiznat tuto skutečnost parlamentu, až zahájí zasedání po velikonočních prázdninách. Nikdo nehájil věc Ruska s větším záplem a přesvědčením, než jsem se o to snažil já. Byl jsem

první, kdo zvedl svůj hlas 22. června 1941. Je tomu již více než jeden rok, kdy jsem prohlásil překvapenému světu, že Curzonova linie je spravedlivou západní hranicí Ruska a tato hranice je dnes přijata jak britským parlamentem, tak prezidentem Spojených států. Jako upřímný přítel Ruska se nyní obracím s osobní výzvou na Vás a na Vaše kolegy, abyste dosáhli upřímného dorozumění o Polsku se západními demokraciemi a abyste nesráželi ruku s nabídkou přátelského partnerství při budoucím řízení světových záležitostí, kterou k Vám nyní vztahujeme.“ – Telegram č. 929, Dokument č. 534. In: tamtéž, s. 694.

18 Telegram č. 732, Dokument č. 536. In: tamtéž, s. 695.

19 Churchill, W. S.: cit. dílo, sv. VI.

20 Tamtéž.

21 Opíráme se v tak velkém rozsahu o Churchillovy paměti z toho důvodu, že Churchill byl jediným členem „velké trojky“ (Stalin, Roosevelt, Churchill), jenž napsal paměti. Jeho válečné paměti jsou velice podrobné – mají přes 2 000 stran – a řada historiků je považuje za nejlépe napsané a nejlépe dokumentované paměti v moderních dějinách.

22 Truman, H. S.: *Memoirs by H. S. Truman, Volume One: Year of Decisions (Paměti Harry S. Trumana, Svazek první: Rok rozhodnutí)*. Signet books, New York 1965, s. 237–244.

23 Eisenhower, D. D.: *Crusade in Europe (Křížové tažení v Evropě)*. USA 1948.

24 Churchill, W. S.: cit. dílo, sv. VI., s. 445.

25 Je zajímavé, že v žádné fázi všech jednání ani v korespondenci o východní Evropě v období války a v jejím závěru nevznikl spor o Československo (kromě krátké výměny názorů v otázce osvobození Prahy). Poválečné uspořádání Československa považovali všichni za jasné a uspokojivě vyřešené tím, že se vlády ujme prezident Beneš, s nímž měly všechny velmoci dobré vztahy, a že zajistí svobodné volby. V kontroverzích o východní Evropě naopak – jak je z celého našeho rozboru velmi jasně vidět – velmi silně dominovalo Polsko. Bylo to způsobeno pravděpodobně tím, že Polsko bylo zdaleka největším státem východní Evropy, jehož osud nejspíš ovlivní všechny ostatní, a dále pouty do značné míry emocionálními, neboť kvůli Polsku a uhájení jeho nezávislosti vstoupily západní velmoci do války.

26 Truman, H. S.: cit. dílo.

27 Je míněna Deklarace o osvobozené Evropě podepsaná v Jaltě.

28 De Gaulle, Ch.: *Mémoires de guerre (Válečné paměti)*. Plon 1956, s. 102.

29 Tamtéž.

30 Tamtéž, s. 236 a násl.

31 Viz Churchill, W. S.: cit. dílo.

32 George Kennan byl dlouholetým velvyslancem USA v SSSR a pak řadu let působil ve funkci vedoucího útvaru strategického plánování zahraniční politiky USA na ministerstvu zahraničních věcí USA.

33 Kennan, G. F.: *Russia and the West under Lenin and Stalin (Rusko a Západ za Lenina a Stalina)*. Little, Brown & Co, USA 1960, s. 361–362.

Poznámka: Studie byla poprvé publikována v samizdatu v roce 1981. V roce 1982 byla přeložena do angličtiny a zaslána s průvodním dopisem prezidentu R. Reaganovi; stala se hlavním podnětem pro modifikaci politiky Bílého domu a pro položení zcela nového důrazu ze strany USA vůči bývalému SSSR na splnění závazků z Jalty.

Vzhledem k tomu, že falešný mýtus o Jaltě stále ještě neodumřel, uvítali bychom rozvinutí diskuse k této otázce. Je pravda, že už je to jen historie, ale i poznání historie má svůj neocenitelný význam.

Studie je uveřejněna v nezměněné podobě.